

خلاقیت

لازمه زندگی

کاوشی در اندیشه و تربیت اسلامی

نویسندگان:

دکتر محمد نعمانی   دکتر مریم برهمن (هیأت علمی دانشگاه علامه طباطبائی)

انتشارات آوای نور
تهران، ۱۳۹۹

سرشناسه	: نعمانی، محمد، ۱۳۴۵-
عنوان و نام پدیدآور	: خلاقیت لازمه زندگی: کاوشی در اندیشه و تربیت اسلامی / نویسندگان محمد نعمانی، مریم برهمن.
مشخصات نشر	: تهران : آوای نور، ۱۳۹۹.
مشخصات ظاهری	: ۲۶۹ ص.
شابک	: ۹۷۸-۶۰۰-۳۰۹-۷۴۴-۵
وضعیت فهرست نویسی	: فیبا
یادداشت	: کتابنامه: ص. [۳۴۷] - ۲۶۹.
عنوان دیگر	: کاوشی در اندیشه و تربیت اسلامی.
موضوع	: خلاقیت -- جنبه های مذهبی -- اسلام
موضوع	: Creative ability -- Religious aspects -- Islam
موضوع	: خلاقیت -- جنبه های روان شناسی
موضوع	: -- Psychological aspects Creative ability
موضوع	: اسلام و آموزش و پرورش
موضوع	: Islamic education
شناسه افزوده	: برهمن، مریم، ۱۳۵۶-
رده بندی کنگره	: ۶۷/۲۳۲BP
رده بندی دیویی	: ۶۸۸/۳۹۷

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

نشانی: تهران، میدان انقلاب، خیابان ۱۲ فروردین، خیابان شهید وحید نظری،
پلاک ۹۹، طبقه دوم، تلفن: ۶ و ۶۶۹۶۷۳۵۵، نمابر: ۶۶۴۸۰۸۸۲

خلاقیت لازمه زندگی کاوشی در اندیشه و تربیت اسلامی

نویسندگان: دکتر محمد نعمانی - دکتر مریم برهمن

صفحه آرا: فاطمه حامدی

ناشر: انتشارات آوای نور

چاپ: اول ۱۳۹۹

شمارگان: ۵۰۰ نسخه

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۳۰۹-۷۴۴-۵

قیمت ۵۳۰۰۰ تومان

کلیه حقوق برای ناشر و مولفان محفوظ است.

فهرست مطالب

مقدمه	۹
فصل اول: تفکر، تربیت و خلاقیت	۱۳
تفکر در منطق و فلسفه	۲۲
نگاهی به نسبت میان تفکر، تربیت، و خلاقیت	۲۳
نگاهی به پیشینه فلسفی و کلامی خلاقیت	۳۵
جمع بندی با مروری به دیدگاه تربیتی اسلام	۵۶
فصل دوم: مفهوم خلاقیت در روانشناسی	۵۸
۱- پیشینه مفهوم خلاقیت	۵۸
۱-۱ عهد باستان	۵۹
۱-۲ بعد از دوره روشننگری (post-enlightenment)	۶۰
۱-۳ دوران جدید	۶۲
۱-۴ خلاقیت از گیلفورد به بعد	۶۳
۱-۴-۱ ابعاد	۷۱
۱-۴-۲ خلاقیت و هوش	۷۳
۱-۴-۳ برخی از مشترکات در تعاریف و دیدگاه های خلاقیت	۷۹
۲- خلاقیت در آموزش	۸۳
۲-۱ زمینه های شخصیتی و فردی	۸۴
۲-۱-۱ مهارت های عقلانی	۸۸
۲-۱-۲ دانش	۸۹
۲-۱-۳ سبک های تفکر	۹۰
۲-۱-۴ شخصیت	۹۰
۲-۱-۵ انگیزش	۹۱
۲-۲ عوامل محیطی	۹۳
نتیجه	۹۶

۹۸	فصل سوم: اندیشه و تربیت اسلامی
۱۰۲	هستی شناسی
۱۰۹	الف) هستی آفریده خداوند است
۱۱۰	ب) هستی مراتب آشکار و نهان، و ظاهری و باطنی دارد
۱۱۰	ج) هستی تکامل، پیوستگی و تداوم دارد
۱۱۱	د) هستی، غایت و هدفی نهایی دارد
۱۱۲	۱- متافیزیک و انسان شناسی
۱۱۴	۱-۱ خلق و پیدایش عالم
۱۱۵	نظریه صدور و فیض
۱۲۱	۱-۲ مراتب هستی و وجود
۱۲۸	۳-۱ نظام احسن
۱۳۳	۴-۱ خلق مدام
۱۳۸	جمع بندی هستی شناسی
۱۴۳	دیدگاه انسان شناختی
۱۴۵	۲- معرفت شناسی
۱۵۲	۱-۲ چیستی معرفت
۱۵۴	۲-۲ معرفت شهودی
۱۶۰	۲-۳ خیال و تخیل
۱۶۱	خیال از نظر حکماء
۱۶۴	قوه خیال انسانی
۱۶۶	جمع بندی معرفت شناسی با نگاهی به معرفت شناسی خلاقیت
۱۷۰	۳- ارزش شناسی
۱۷۳	دو شاخه ارزش شناسی
۱۸۲	محورهای ارزش شناسی مورد مطالعه
۱۸۸	تقرب
۱۹۲	جمع بندی ارزش شناسی خلاقیت
۱۹۶	۴ - قرآن و روایات اسلامی
۲۰۴	نگاهی مختصر به پیشینه آفرینندگی در قرآن کریم و روایات
۲۱۴	واژه‌ها و شبکه مفهومی و موضوعی آنها در قرآن کریم

۲۱۵	..... برخی از ریشه‌های واژه‌های قرآنی دال بر آفرینشگری:
۲۱۵	..... زمینه‌ها، موضوعات، و محصولات آفرینندگی در قرآن کریم.
۲۱۶	..... توصیف صفاتی که برای خداوند خالق ذکر شده اند.
۲۱۶	..... الف: ثبوتی.
۲۲۱	..... ب: سلبی.
۲۲۲	..... بیان صفات مربوط به جریان خلقت.
۲۲۲	..... الف: ثبوتی.
۲۲۲	..... ب: سلبی.
۲۲۳	..... توصیف صفات و نکات مربوط به انسان خالق در قرآن کریم.
۲۲۳	..... الف: صفات مثبت و امتیازها.
۲۲۳	..... ب: ضعف‌ها، نواقص، و محدودیت‌ها.
۲۲۴	..... سخن پایانی فصل با نگاهی به تاریخ.
۲۳۵	..... فصل چهارم: نگاهی به دلالت‌ها و نتایج تربیتی.
۲۳۵	..... مقایسه‌ای اجمالی دیدگاه‌های اسلامی و روان‌شناختی در مورد خلاقیت.
۲۳۶	..... تشابهات.
۲۳۶	..... تفاوت‌ها.
۲۴۳	..... الف: تبیین نگاه فلسفه و علم تربیت به خلاقیت در چهار سطح.
۲۴۳	..... (۱) رابطه فرد خلاق با خلاق علی‌الاطلاق.
۲۴۴	..... (۲) رابطه فرد خلاق با خود.
۲۴۴	..... (۳) رابطه فرد خلاق با دیگران.
۲۴۵	..... (۴) رابطه فرد خلاق با طبیعت.
۲۴۵	..... ب: طرح دلالت‌های عملی تربیتی.
۲۴۵	..... (۱) مراکز آموزشی.
۲۴۵	..... ۱-۱ مدیران و کارکنان خلاق.
۲۴۶	..... ۱-۲ معلمان خلاق.
۲۴۸	..... ۱-۳ برنامه‌های درسی و محیط کلاسی خلاق.
۲۴۸	..... ۱-۴ فراگیران خلاق.
۲۴۸	..... (۲) حکومت و جامعه.
۲۵۱	..... منابع.

۲۵۱	.....	فارسی
۲۶۳	.....	عربی
۲۶۵	.....	انگلیسی

مقدمه

جهان معاصر، میدان ظهور افکار و ابزار نو شونده است؛ صحنه آفرینندگی و بازسازی مداوم علوم و معارف در مسیر تکامل، که گاه به واسطه غفلت و نادانی، از اصول عقلانی و ارزش‌های انسانی منحرف می‌شوند. انتقال، گسترش و بازسازی فرهنگ، روحیه ابتکار و تلاش، ارتقاء هویت ملی و جهانی، توسعه پایدار سیاسی و اقتصادی، و تدوین و تحقق برنامه‌های سعادت-بخش، رسالتی است که نظام تعلیم و تربیت هر جامعه برعهده دارد. اسلام، تربیت را فرایندی اندیشیده، قاعده‌مند، و هدفدار می‌داند. اگر قواعد و شاخص‌های حاکم بر آموزش و پرورش، آگاهی از ویژگی‌های مربی و متربی و رابطه میان آن دو، محتوای مناسب آموزشی و ... را به خوبی بشناسیم، تحمل و تحقق مطلوب مقاصد برای ما ممکن و لذت‌بخش خواهد شد و حرکت فرد و اجتماع به سوی «الهی شدن» و پرورش تمام قوای خود خواهند بود. در این خصوص، شکوفایی آزادی اندیشه، استقلال رأی، نوآوری، و خلاقیت در نظر و عمل را باید از لوازم بسیار مهم تعمیق فرایند مذکور و تأمین اهداف مورد نظر بدانیم. با حرکت آفریننده و نقاد نظام‌های آموزشی، بر اساس درک شرایط متحول جامعه انسانی، می‌توانیم شبکه جدید و اصیلی از روابط مبتنی بر آزادگی و آفرینندگی عقلی و دینی، حساسیت جمعی، فهم عصری، ایمان و سجایای اخلاقی طاهر و استوار و انگیزه تمدنی در هر جامعه را شاهد باشیم. فلسفه تربیتی اسلامی، خدمت خلاقیت را به زندگی روزمره می‌پذیرد، اما آن را تمام حقیقت این ظرفیت و اوج تجلی آن ندانسته و بر آن است تا راه را برای هدایت این سیر به جنبه‌های والاتری از حیات بازشناساند. تفکر محققانه و فیلسوفانه بر محور حریت، خوداتکائی، شجاعت فکری و برخورداری از رویکرد نقاد نسبت به تحولات اجتماعی و سیاسی، از «آرمان‌های جاوید تربیت اسلامی» اند. با روحیه پرسشگری و آزاداندیشی و مخالف با هرگونه سلطه جویی و سلطه‌گری نظری و عملی است که زندگی انسان مسلمان رنگ ایمانی پیدا می‌کند. اسلام، آیین اندیشه و تحقیق است و زیر بار پذیرش تحمیلی، سطحی و ناسنجیده نظرات نمی‌رود. خلاقیت جهت یافته اسلامی، دانش و بینش، کردار، و ابزاری است که با تعصب کور و القای متحجرانه عقاید مبارزه می‌نماید و آرمان‌های بلند و جامع پرورشی را

حمایت می‌نماید. روح تفکر و تربیت اسلامی با تمامیت خلاق زندگی گره می‌خورد و آزادی عمل و تازه اندیشی را سرمایه و کلیدی برای تکامل قلمداد می‌کند. انسان آفریننده اسلامی فقط در محدوده زیستگاه دنیوی و دامنه تولد تا مرگ مادی نمی‌اندیشد؛ او چراغ عقل خود را تا سطح تعامل با بیکرانگی هستی روشن می‌دارد. حیات جاودانی، یکپارچگی و تعادل میان قوا و ابعاد شناختی، عاطفی-هیجانی، رفتاری و تقویت سیر حرکت و منش محکم و مستقل از اصول و اهداف رویکرد اسلامی است. فلسفه انسان اسلامی، تربیت خلاقیت را با تمایز و تفکیک ثنوی میان روح و جسم، نفس و بدن و آدم و اشیاء بیگانه دانسته، شخص فرهیخته را در عرصه عملکرد جهانی، با رشد تمام ابعاد وجودی معرفی می‌کند و نقش و مشارکتی وحدت یافته را از او در پهنه زندگی توقع دارد. فرهیختگی پایا و صائب، علاوه بر دانش نظری و آگاهی از منطق حاکم بر روابط ایده‌ها، پدیدارها و سازمان‌ها، به شناخت شهودی و قدسی متکی است. دارنده این صفت، تحولات حیات را، در پرتو بینشی نافذ درک می‌کند، به اعماق معنای زندگی راه می‌یابد، و با کل عالم معقول همساز می‌شود.

متاسفانه، در عصر کنونی، خانواده‌ها، مراکز آموزشی و تربیتی و حکومت‌ها، از ماهیت و جامعیت وجود انسان و لزوم جمع‌توان و گرایش‌ها و غفلت می‌ورزند؛ اینکه زندگی و آدمی یک «کل» پیوسته و تحول پذیرند. آنها، عناصر شخصیت و زیست بشر را قلمروهای منفک و پاره پاره‌ای پنداشته و تنها به تأمین بخشی از ضروریات و خواسته‌های بشر می‌اندیشند. اما، رشد و تحول، از منظر الهی، حرکتی پویا و مستمر، بر پایه اختیار و آگاهی است که تمامی ابعاد و امور را در قالب اهدافی وحدانی جذب و منسجم می‌سازد. رشد خلاقیت، همگام با حقیقت پرورش، بر ملاحظه سرمایه و غنای وجود انسانی تأکید می‌کند. آدمی از کمال و وحدت عمل همه قوای خویش لذت می‌برد؛ او مظهر، و مظهر ولایت و مشیت خداوندی است که بندگی، اطاعت و سعادت بندگان، در طریق اراده‌اش عینیت می‌یابد، و بشر را آنگونه تجهیز نموده که در پرتو آزادی و آگاهی دست به تصرف و نو آفرینی بزند. بی‌شک، آفرینشگری انسان، فیضی است وابسته به حق، جاری در راه تقرب به حقیقت و سرچشمه اشراق و اعزاز، که به درون و برون زندگی اش رسوخ می‌کند و پیوستار حیات او را سبزی‌نگی جاودان می‌دهد.

آموزش تک بعدی، ارزیابی مداوم و منحصر فراگیران با نمره، تنبیه و تهدیدهای مکرر، پایبندی افراطی و خشک به قوانین و مقررات، نداشتن امکانات و برنامه، داشتن تفکر منفی، پیروی از روش‌ها، عقاید و سنت‌های ناکارآمد و یا کم‌اثر قدیمی، ترس از شکست، خطرناپذیری، انعطاف‌گریزی، فقدان هیجان، شور، روحیه رقابت، وجود موانع اقتصادی و اجتماعی، سیاست‌ها و قوانین دست و پاگیر ملی و منطقه‌ای، موضع‌گیری در برابر ایده و رفتارهای خلاق و ... جملگی آفات خلاقیت‌اند که در صورت غفلت به تعطیل، تضعیف و انحراف منش خلاق می‌انجامند.

